

Hrvatski se jezik voli znanjem.

JEZIK I NEJEZIČNE SASTAVNICE GOVORA

Dunja Pavličević-Franić

O stvaraj govora kao konkretnoga sustava u odnosu na jezik kao apstraktan sustav uključuje problem ostvarivanja onih sastavnica u govoru koje bi se mogle označiti nejezičnima, tj. onih sastavnica kojih u jeziku zapravo nema. Time se otvara pitanje što jest jezično, odnosno, što određuje i čini jezično, te što je govorno, kako je i čime određeno. U jezičnoj se praksi pokazuje, osobito u ranome razdoblju jezičnoga usvajanja, da te, uvjetno rečeno, nejezične sastavnice imaju ne samo fonetsko-fonološka, nego jednako tako i morfološka, sintaktička, pa i leksička obilježja jezičnih sastavnica.

Odmak od jezičnoga sustava u ovome će se radu proučavati na dvjema temeljnim komunikacijskim razinama: a) razina riječi, odnosno, zasebnoga izraza čije bi razumijevanje moglo biti otežano ili čak onemogućeno zbog izdvojenosti; b) rečenična razina, odnosno, razina najmanjega konteksta koji može olakšati sporazumijevanje.

Uvod

Pristup jeziku kao apstraktnom sustavu dovodi do pitanja što čini jezik, koje je djelomice različito od pitanja što jezik jest. Isto se pitanje nameće i kod pojma govora – dakle, ne određuje se što govor jest, nego što govor čini govorom. Nadalje se može postaviti pitanje koji su jezični čimbenici govora, pa onda i primijetiti da govor ne čine samo jezične sastavnice, nego da se on sastoji i od niza, uvjetno rečeno, nejezičnih sastavnica. Prihvati li se takva mogućnost, slijedi pitanje kako se govor

uči, s tim što je učenje govora relativno jasno u odnosu na fiziološko-psihološke procese i u odnosu na jezik (uzimajući u obzir Saussureovu dihotomiju jezika i govora koja se u potpunosti može primijeniti na odrasle govornike određena jezika), ali nije jasno u odnosu na nejezik i na razdoblje ranoga usvajanja jezika u djece. Izrečeno drugim riječima, relativno je jasno što se događa pri usvajanju jezika s obzirom na izraz i sadržaj, s obzirom na pojam, njegovu akustičnu sliku i značenje, no u ranome diskursu uz stalne sastavnice *izraza* (A) i *sadržaja* (B), valja uzeti u obzir i *uporabu* (sastavnica C) koja je kratkotrajna i promjenjiva. Ovisna je o nizu jezičnih i nejezičnih čimbenika: o komunikacijskoj situaciji, jezičnome predznanju, razvojnome stupnju, o pojavi novoga oblika koji u jeziku kao sustavu ne postoji, ali ga dijete samo stvara da bi popunilo leksemsku ili gramatičku prazninu (novotvorenice). I činitelji kao što su umor, nedostatak pozornosti, ometanost, uzbuđenje itd., utječu na uporabu jezika na mnogo načina koje jezikoslovni model ne uočava (Slobin, 1974.: 7.).

Ako je jezik apstraktni sustav znakova, a govor njegov praktični ostvaraj, to znači da je govor također sustav, sustav ostvaraja. Takvi bi se konkretni ostvaraji, osobito na razini nepunoznačnih riječi (onomatopejski usklici), mogli prozvati nejezičnima pa čak i nekomunikacijskima. No oni ipak postoje i ostvaruju se u dječjem govoru. Dapače, u suočavanju s jezikom pojavljuju se i pokazuju kao nužni i neizbježni, a to opet potvrđuje njihovu jezičnost. Riječ je o posebnoj pojavi kada simbol (jezični znak) predočava fenomen umjesto kojega stoji. Ta se pojava smatra ključnim dostignućem kognitivnoga razvoja i nužnom pretpostavkom za učenje jezika (Bowermann, 1974.).

Noam Chomsky (1991.) u svojim je istraživanjima dječjega učenja jezika ustvrdio je da djeca izložena jezičnim podacima oblikuju jezik, tj. poseban algoritamski sustav koji ustrojava prikaz jezičnoga izraza. U skladu s tom tezom, postavio je teoriju jezične sposobnosti koja djeluje prema načelu univerzalne gramatike koja je bitno različita od normativne gramatike upravo po tome što je normativna gramatika opis postojećega (prihvaćenoga) sustava, a univerzalna gramatika objašnjenje toga sustava. Između normativne i univerzalne gramatike mogli bismo postaviti, osobito kad je riječ o ranojezičnome razvoju, još jednu bitnu razliku. Normativna se gramatika, naime, ne bavi nejezičnošću (osim na razini pogriješke, što nije tema ovoga rada). Univerzalna se, pak, gramatika nejezičnošću nužno mora baviti, upravo zato što nejezično pokazuje na jezično, dovodi do jezičnoga, temeljem bitnih međusobnih razlika. No usvajanje gramatike nikako nije samostalan proces, već se odvija zahvaljujući ostalim sastavnicama govornoga razvoja: fonološkim, pragmatičkim i semantičkim. Eve Clark (1973.), autorica teze o usvajanju semantičkih crta, ističe da razvoj rječnika, a time i usvajanje značenja riječi, omogućuje ključan uvid u proces govornoga razvoja. Pri usvajanju postojećih riječi ili tvorbi vlastitih novih riječi, dijete preuzima dijelove semantičkoga polja već poznatih riječi. Zahvaljujući pojavi

proširenoga značenja, u ranome razdoblju usvajanja jezika i tzv. nejezične riječi dobivaju značenje ako ostvaruju svoju uporabnu ulogu u komunikaciji.

Razvoj funkcionalnoga jezikoslovlja i jezikoslovne semantike (Martinet, 1982.), zatim kontekstualnoga jezikoslovlja u smislu lingvistike govora Petra Guberine (Škiljan, 1980.) i gramatike govora Branka Vuletića (1980.), kao i važne promjene u poimanju teksta kao najveće sintaktičke jedinice, a koje uvodi tekstualno jezikoslovlje (Silić, 1984.; Velčić, 1987.), urodile su promjenama u istraživanju međuodnosa jezika i govora. Djelatna uloga, dakle, uporaba jezika u stvarnim komunikacijskim situacijama postaje jednom od primarnih. Pritom, uspješnost govora kao sredstva djelovanja nije ovisna samo o znanju jezika i sposobnosti da se na precizan način iznese sadržaj priopćavanja, već i o nizu drugih psiholoških i socioloških činitelja, među kojima velika važnost pripada razumijevanju potreba onih koji u govornoj komunikaciji sudjeluju (Stančić i Ljubešić, 1994.: 100.). Ključni pojam nije više samo znak, nego se proširuje i na diskurs (bez obzira na sve njegove različite definicije), s naglaskom ne samo na izraz, nego i na sadržaj te uporabu u određenom kontekstu (govornoj situaciji). Jezikoslovno promatrano, diskurs je jezična cjelina u kojoj izbor jednih jezičnih jedinica ovisi o izboru drugih (Barić i sur., 1995.: 392.). Kao jedan od donekle sigurnih kriterija određivanja koje su u tom odnosu relevantne, uzet je kriterij ostvarenoga komunikacijskoga čina, dakle, vremenski i prostorno određena procesa sporazumijevanja (Škiljan, 1980.). Temeljno mu je svojstvo dovršenost – i na razini gramatičnosti i na razini semantičke logičnosti iskaza. Riječ je o dovršenosti u smislu uspješno ostvarene komunikacije, odnosno, međusobne izmjene obavijesti. Naime, obavijesna rečenična uloga, odnosno, prijenos konkretnoga smisla u konkretnoj situaciji (komunikacijska funkcionalnost, bez obzira na gramatičku normativnost), temeljno je obilježje ranoga jezičnoga razvoja. Tako shvaćen, diskurs je nužno povezan sa situacijom iskazivanja u kojoj se govornik nalazi (kontekst), pri čemu se rečenicom smatra diskurs koji pripada jeziku, dakle mogućemu (jezična potencija), a iskaz se smatra govornom jedinicom, dakle pripada ostvarenomu, odnosno konkretnom ostvarenju (Pranjaković, 2004.: 17.). Manji jezični znak (npr. riječ), pritom se uključuje u veće diskursne cjeline i značenje mu se razumijeva tek u jezičnome okruženju čijim dijelom postaje (sintagma, rečenica, iskaz). Promišljali se, dakle, o tzv. nejezičnim sastavnicama govora kao o semantičkim jedinicama koje svoj pravi sadržaj pronalaze unutar širega jezikoslovnoga konteksta (veće diskursne cjeline), može se zaključiti da oni u ranom razdoblju jezičnoga usvajanja postaju razumljivi i komunikacijski opravdani. Polazeći u raščlambi istodobno od jezika i konteksta u kojem se jezik upotrebljava, može se objasniti i govorna situacija u kojoj *jezično prazne riječi* (npr. onomatopeje ili primarni uskllici), ostvaruju puni priopćajni smisao tek postajući dijelom jezične komunikacije.

Stoga se u ovome radu, na osnovi navedenih teorijskih promišljanja, te na primjerima stvarne i potvrđene komunikacijske prakse u razdoblju ranoga jezičnoga

usvajanja, željelo potvrditi visok stupanj jezičnosti tzv. nejezičnih sastavnica u dječjem govoru. Naime, u suočavanju govorne prakse s jezikom, nejezični se čimbenici pokazuju kao nužni i neizbježni. Oni u govoru ostvaruju svoju priopćajnu svrhu, a komunikacijska praksa pokazuje da su i gramatični (imaju naglasak, sintaktičku ulogu, značenje, neki i morfološka obilježja). Dakle, budući da iskazuju i gramatička i leksičko-semantička svojstva, njihova nejezičnost opravdano postaje upitna.

Utjecaj nejezičnih sastavnica govora na oblikovanje ranojezičnih semantema

Nejezičnim se sastavnicama mogu smatrati svi ostvaraji koji se nužno i neizbježno pojavljuju u govoru kao praktičnome ostvaraju procesa sporazumijevanja (*Zašušala mi je bojice, Kupi mi sandalupe, On ti puh-puh, To je opet ahakanje, Tc, tc, tc!...*), dok ih jezik kao apstraktno organiziran i normiran sustav znakova ne prihvaća uvijek i u potpunosti, osim možda na razini pogrješaka koje bi mogle otežati priopćavanje. Nejezične sastavnice mogu se promatrati na najmanje dvjema razinama, na razini riječi te na rečeničnoj razini. Razina riječi upućuje na promatranje izdvojenih jedinica, koje upravo zbog svoje izdvojenosti mogu biti nerazumljive, dok razina rečenice upućuje na promatranje rečeničnih ustrojstava koje zbog kontekstualnih veza obilježava veći stupanj razumljivosti. Na razini riječi pojavljuju se *usklici, neologizmi* te uvjetno *logatomi*, dok se na rečeničnoj razini pojavljuju *onomatopejski usklici* kao samostalne cjeline i kao dio gramatičkoga ustrojstva. Te dvije razine uključuju i probleme ostvaraja na razini odsječnih i nadodsječnih obilježja koja se ostvaruju u govornome sustavu. No problem razumljivosti djelomično se dokida ako nejezične sastavnice promatramo kao diskursne jedinice unutar stvarnoga komunikacijskoga konteksta, jer tada iskaz funkcionira kao semantička cjelina u kojoj se prednost daje tzv. nejezičnim sastavnicama govora. Naime, usklici su (kao i neologizmi) otvoren skup riječi jer se u govoru neprestano mogu proizvoditi novi oblici, ali tvorbeno na sasvim osebujan način.

„Tvorba usklika ima samo neka opća jezična obilježja koja se ne mogu obuhvatiti određenijim tvorbenim pravilima pa se postanak novih usklika i ne smatra tvorbom, nego jezičnim stvaranjem.“ (Babić i sur., 2007.: 578.)

Upravo njihovim stvaranjem i uporabom, jezik se istodobno razvija i provjerava kao sustav, a takvo provjeravanje otvara put daljnjem usvajanju i učenju jezika.

Razine nejezičnih sastavnica u govoru

Ostvaraj govora kao konkretnoga sustava u odnosu na jezik kao apstraktan sustav uključuje problem ostvarivanja onih sastavnica u govoru koji se mogu označiti nejezičnima, tj. onih čimbenika kojih u jeziku zapravo nema. Time se otvara pitanje što jest jezično, odnosno, što određuje i čini jezično, te što je govorno, kako je i čime određeno. U jezičnoj se praksi pokazuje, osobito u ranome razdoblju jezičnoga

usvajanja, da takve nejezične sastavnice imaju ne samo fonetsko-fonološka nego i morfološka, sintaktička, pa i leksička obilježja jezičnih sastavnica.

Odnosi i utjecaj nejezičnih sastavnica govora na oblikovanje ranojezičnih semantema, proučavani su tijekom longitudinalnoga istraživanja provedenoga od 2001. do 2005. godine u zagrebačkim dječjim vrtićima, vježbaonicama Učiteljskoga fakulteta u Zagrebu.¹ Zadaća je bila istražiti obilježja rječnika u ranojezičnome razdoblju usvajanja hrvatskoga književnoga jezika. Sudjelovalo je 322 djece u dobi od treće do sedme godine iz šesnaest vrtićkih skupina. Građa je prikupljena tijekom četiri godine pedagoškoga promatranja, snimanja priopćajnih situacija, te bilježenja i analize dječjih govornih ostvaraja. Mogući odmak od jezičnoga sustava proučavan je na dvjema temeljnim komunikacijskim razinama: na razini riječi, odnosno, izdvojenoga izraza čije bi razumijevanje moglo biti otežano ili čak onemogućeno upravo zbog te izdvojenosti (usklici, neologizmi, logatomi), te na rečeničnoj razini, odnosno, najmanjega konteksta koji olakšava sporazumijevanje.

Razina riječi – usklici

Usklici se s morfološkoga gledišta definiraju kao vrsta nepromjenjivih riječi, koje služe kao signali, kvačila u konkretnoj situaciji i za oponašanje zvukova (Barić i sur., 1995.: 283.). U Velikoj hrvatskoj gramatici usklici se određuju kao riječi koje nemaju izrazitijega logičkoga značenja, nego služe kao kompleksni izrazi za izricanje osjećaja, duševnih raspoloženja, za dozivanje ili poticanje ili za oponašanje prirodnih zvukova (Babić i sur., 2007.: 575.). S gledišta leksikologije, neki autori usklike opisuju kao nepunoznačne riječi koje imaju gramatičko, ali nemaju leksičko značenje, tj. služe za uspostavljanje sintaktičkih i značenjskih odnosa između punoznačnica (Samardžija, 2003.: 4.), drugi uzvike (usklike) smatraju riječima čije je značenje izrazito sinsemantično (suznačno), uvjetovano kontekstom ili situacijom u kojima se takve riječi upotrebljavaju (Silić i Pranjković, 2005.: 259.), a treći ih, pak, smatraju leksičkim, odnosno, samoznačnim riječima. No upravo su usklici one riječi koje imaju manje gramatičkoga značenja (za razliku od npr. prijedloga ili veznika), a više leksičkoga značenja od ostalih nepromjenjivih vrsta riječi.

Prema semantičko-pragmatičkim obilježjima tri su temeljne skupine usklika (Silić i Pranjković, 2005.: 259.). Prvu skupinu čine *usklici u užem smislu* (impulzivni) kojima se najčešće izražavaju raspoloženja i emotivna stanja (*uh, oh, jao, uaa...*). Impulzivni su usklici višeznačni, a značenje im je vezano uz kontekst i modificirano je intonacijom. U pravilu se ne povezuju s drugim riječima, a ako se veza ostvari to je obično uz oblike dativa (*jao meni, kuku vama...*). Najčešće su jednosložni (*ah, ha, joj, hm, fuj...*) i katkad udvojeni (*uh-uh, ha-ha...*). Drugu skupinu čine *zapovjedni usklici*

¹ Istraživanje je provedeno u Dječjem vrtiću Različak, Dječjem vrtiću Vrbik I i II, Dječjem vrtiću Siget, Dječjem vrtiću Budućnost.

(imperativni) koji su usmjereni prema sugovornicima. Imaju pragmatičnu ulogu, odnosno, služe za uspostavljanje komunikacijskoga čina i skretanje pozornosti (*hej, oj, ej, hura...*), izražavanje zapovjedi (*pst, hej, halo...*), za dozivanje ljudi ili životinja (*hej, oj, halo, mic, šic, điha...*), za pozdravljanje (*hej, haj, halo...*). Najčešće su jednosložni (*ej, oj...*) ili dvosložni (*ho-ruk, hura...*). Jednoznačniji su nego impulzivni usklici, a značenje im također oblikuje kontekst i intonacija. Treću skupinu čine *onomatopeje* (podražavaju i oponašaju zvukove na fonološkoj razini). Neki ih jezikoslovci smatraju podvrstom usklika (Težak i Babić, 1992.; Barić i sur., 1995.; Silić i Pranjković, 2005.; Babić i sur., 2007.), a neki posebnom jezičnom pojavom (Samardžija, 2003.). Ako se i jedno i drugo promatra sa semiotičkoga gledišta, onomatopejske riječi su motivirani semantički znakovi (signali), a primarni su usklici mogućnost njihova jezičnoga ostvaraja. Dakle, onomatopeje se mogu smatrati organskim nejezičnim čimbenicima, što znači da su od jezičnih čimbenika drukčije i po fonemskoj građi, i po nedostatku morfoloških obilježja, i po stupnju ikonizacije,²

„čak i onda kad se rabe glasovni sklopovi koji nisu uobičajeni ili mogući u jeziku, npr. nepostojeći implozivni fonemi“ (Babić i sur., 1991.: 740).

Kako se ti spojevi u jezicima razlikuju, različiti su i leksemi preko kojih se u govoru ostvaruju. Usporede li se npr. hrvatske onomatopeje s onomatopėjama u engleskome jeziku: magarac se glasa *hee-haw* (u hrvatskome *ia-ia*), istjecanje tekućine iz boce opisuje se kao *glug-glug* (u hrvatskome *klo-klo*), a šuškanje lišća *rustle-rustle* (u hrvatskome *šu-šu*), može se opravdano postaviti pitanje što je tome uzrok – različito zvučanje ili različiti fonetsko-fonološki ostvaraji? Jednako bi tako bilo zanimljivo istražiti kako se onomatopeje, posebice iz engleskoga jezika, prenose u hrvatski jezik te kakvo im je značenje – mijenjaju li ga ili zadržavaju značenje koje imaju u engleskome jeziku? Onomatopeje se, dakle, mogu promatrati i proučavati kao zasebna govorna pojava, ali u komunikacijskoj praksi takve su riječi vrlo često onomatopejski usklici, što znači da ih je moguće uvrstiti i u podskupinu usklika kao vrsta riječi. Bez obzira na njihovo fonetsko-fonološko, odnosno, općenito gramatičko određenje, u ranome razdoblju usvajanja jezika onomatopeje su zanimljivije s leksičko-semantičkoga gledišta kao dječji inovacijski semantemi. Promatraju li se na taj način, možemo izdvojiti podskupine onomatopeja koje oponašaju zvukove prirodnoga podrijetla (*ia-ia, ciu, pi-pi, frf, mljac, cmok...*) ili umjetnoga podrijetla (*zum, hop, tres, kuc...*), te onomatopeje koje oponašaju zvukove krutih tijela (*zvrr, brm-brm, buum...*), tekućina (*pljus, buć, klo-klo...*), zraka (*fiju, huu, puh-puh, ššš...*). Onomatopejski su usklici najčešće u govoru mnogostručeni, čime se izražava trajanje ili učestalost zvuka koji oponašaju.

---

² Ikonizacija se odnosi na stupanj sličnosti između stvarnoga zvuka i „riječi“ koja taj zvuk oponaša.

Sve tri pojavnosti (impulzivni uskllici, imperativni uskllici, onomatopeje) imaju netipična jezična obilježja (npr. sklopovi netipičnih suglasničkih skupina, odsutnost morfoloških obilježja, udvostručeno izražavanje), ali ipak ostvaruju svoju priopćajnu svrhu u komunikacijskome procesu. Upravo zbog tih obilježja, uskllici su u dječjemu govoru *polifunkcionalni*: mogu zamjenjivati punoznačne riječi, najčešće imenice i glagole (1. *primjer*); mogu poticati stvaranje novih riječi, koje su tvorene neposredno od uskllica, a najčešće se pojavljuju u obliku glagola i glagolskih imenica (2. *primjer*); mogu biti dio neologizma, što je gotovo neograničeno s obzirom na to da se razina uskllica može neprestano obnavljati (3. *primjer*).

1. *primjer* – zamjenjivanje imenica i glagola uskllicom

Povukla je vrata i onda *bum*. (je puknulo, udarilo)

On ti je sve svjećice samo *puh-puh*. (ugasio)

Oni me stalno *cmok-cmok-cmok*. (ljube)

Hops-hops i već sam gore. (Poskočim)

I onda ti ja *kuc-kuc* na vrata. (pokucam)

2. *primjer* – nove riječi tvorene neposredno od uskllica

Nemoj stalno *jojhati*. (govoriti *joj*, *jaukati*)

Zašušala mi je sve bojice. (našiljila)

To je opet *ahakanje*. (povlađivanje, odobravanje)

Hoćeš *zafrumati* auto? (uključiti, upaliti motor automobila)

Padni, *zbumbumao* sam te. (pogodio dječjim pištoljem ili puškom)

3. *primjer* – neologizmi nastali tvorbom od uskllica

Doletio nam je *zumbar*. (prema *bumbar*)

Objesili smo *dindončice*. (zvončići koji se čuju *din-don*)

To ti je *cvrktičica*. (ptičica koja pjeva, *cvrkuće*)

Kupi mi *sandalupe*. (sandale koje lupkaju pri hodu)

Ti si prava *kodakalica*. (djevojčica koja mnogo i glasno priča)

Razina riječi – neologizmi i logatomi

Posebnu skupinu riječi čine neologizmi i logatomi koji nastaju kao rezultat emotivnoga doživljaja objektivne stvarnosti. Egocentrična faza, tipična za ranojezično razvojno razdoblje, osjeća se i u osobnome, specifičnome, pojedinačnome jezičnome izričaju. Na suprasegmentnoj razini takvi ranojezični ostvaraji zvuče poput brojalice, razbrajalica, brzalice i dječjih pjesmica po čijem su uzorku uglavnom i tvoreni. Tako nastaju onomatopejske novotvorenice, zvučni kalkovi, rimovani stihovi, ritmičko ponavljanje slogova, logatomi – kao spontani način izražavanja koji olakšava djetetov govor, prateći najčešće i neku fizičku aktivnost, npr. uz igru *lovice* ili *skrivača* (Pavličević-Franić, 2005.: 59.).

*Hop, hop, hopalica. Skak, skak, skakalica. Igramo se mi. Sada loviš ti.
En, ten, tini, sav raka, tini-sava, raka, tika, taka-bija, baja-buf.
Diki, duki, daki, dog. Huki, puki, maki, fog. Ti ulovi sada tog.*

Na uzorku dječjih razbrajalica nastaju stihovni neologizmi koji također predstavljaju afektivnu razinu novotvorenica, uobičajeno su veseloga ritma, u obliku logatoma koji mogu i ne moraju imati očekivano značenje. Primjere nalazimo u brojalicama i dječjoj poeziji. Npr. u pjesmama *Čiri-biri* Mladena Kušeca ili *Pjesma cipela* Stjepana Jakševca.

*Čiri-biri, čara-bara, tiri-riri, tara-rara, ako netko ima dara... (M. Kušec)
Idu muške – tupa tup, pa vojničke – trupa trup, posve nove – škriip škriip,
ženske lake – šik šik šik, potkovane – cvink cvank, raskvašene – zvink zvank... (S. Jakševac)*

Onomatopejske se novotvorenice i logatomi nalaze i u ritmičkim sintagmama s glasovnim inačicama, ili ritmičkim parovima po zvučnosti. Riječ je uglavnom i najčešće o kratkim improvizacijama koje prate psihofizički razvoj svakoga djeteta.

*Tak-tak, ugasim mrak.
Cup-cu-rup, pretvori se u stup.*

Svi navedeni primjeri, izdvojeni iz konteksta, mogu biti nerazumljivi (npr. *zumbar, bumbumati, zašušati*) ili višeznačni (npr. *bum, hops, hrrr, cvink-cvank*). No upravo primjeri koji bi se, uvjetno rečeno, mogli nazvati nerazumljivima, otvaraju pitanje jezičnosti i nejezičnosti. Naime, oni imaju svoj naglasak (iako često drukčiji od općih naglasnih pravila), određenu sintaktičku funkciju (iako su zapravo nesintaktičke riječi), a primjeri 2. i 3. i morfološka obilježja (iako ne podliježu točno određenim morfološkim pravilima).³ Primjeri usklika iz 1. skupine ne pojavljuju se samo u dječjem govoru, nego i u odraslih govornika te u različitim književno-umjetničkim tekstovima, s istom namjenom i istim svojstvima. Primjeri neologizama iz skupine 2. i 3. pojavljuju se češće u usmenom izrazu, dok su u pismu razmjerno rijetki, osim dakako u obliku afektivnih neologizama.

Valja istaknuti, dakle, da svi navedeni primjeri nejezičnih sastavnica govora pokazuju odstupanja od očekivanoga i normativnoga, ali to ne znači da nisu gramatični odnosno jezični. Oni ostvaruju svoju ulogu u jeziku kao sustavu pa se opravdano može postaviti pitanje je li doista riječ o nejezičnim sastavnicama? Naime, u ranome razdoblju usvajanja jezika i tzv. nejezične riječi dobivaju značenje ako ostvaruju svoju uporabnu ulogu u komunikaciji. Iako onomatopejski usklici i dječja neološka proizvodnost, odnosno, uporabe nejezičnih sastavnica govora imaju obilježje privremenosti, oni se u ranome jezičnome razvoju pojavljuju vrlo često. Svrha je ponajprije stvaranje novih semantema (tzv. komunikata) koji u govornoj praksi popunjavaju

---

³ Usporedi s Babić i sur., 2007.: 578.

nedostatan leksemski popis, bez obzira na moguće pogrješke koje pritom nastaju u suočavanju s jezikom kao sustavom i njegovim normama (Pavličević-Franić, 2005.: 51.).

Rečenična razina

Problem nejezičnosti na rečeničnoj razini pojavljuje se u procesu ranoga usvajanja i učenja jezika, ali i poslije. Razlozi pojavljivanja nejezičnih sastavnica na rečeničnoj razini uglavnom su uzrokovani time što je osoba još u procesu učenja jezika ili slučajnom pogrješkom. Zanimljivo je da se nejezičnost (ali ne i nenormativnost!) na rečeničnoj razini u dječjem govoru gotovo i ne pojavljuje, no to je uzrokovano pragmatičnošću – jezična pogrješka na rečeničnoj razini znatno je opipljivija nego na bilo kojoj drugoj razini. Rečenica ima relativno manju zališnost, kako u kontekstu tako i kad je izdvojena, pa pogrješka na toj razini dovodi do neuspješne komunikacijske situacije. Pritom valja imati na umu da u tim slučajevima nije riječ o iskazima kako ih definiraju Silić i Pranjković (2005.: 277.), nego baš o rečenicama s nejezičnim sastavnicama. Definicije rečenice na razini sintakse, koje možemo pronaći u gramatikama i priručnicima redovito, uz manje međusobne razlike, govore o tome da je rečenica jezična jedinica koja nosi obavijest. Od najtradicionalnijih definicija prema kojima je rečenica misao izrečena riječima, preko poimanja rečenice kao isključivo gramatičke jedinice, do suvremenih jezikoslovnih shvaćanja u kojima se razlikuje rečenica kao gramatička i kao obavijesna (komunikacijska) jedinica. Tako pojedini autori smatraju rečenicu kompleksnim jezičnim znakom s ekvivalentom na planu sadržaja (Škiljan, 1980.: 116.), a drugi pak najmanjim dijelom diskursa koji i sam može biti diskurs (Barić i sur., 1995.: 392.). Ovome je istraživanju najprimjerenije zasebno poimanje rečenice kao jezične jedinice i kao govorne jedinice (Silić i Pranjković, 2005.: 276.), pri čemu *jezičnost* razumijeva uopćeno gramatičko značenje, odnosno, moguće ostvaraje (rečenica), a *govornost* razumijeva konkretnu obavijest koja se očituje u ostvaraju govornoga čina (iskaz). No budući da je riječ o ranome razdoblju usvajanja jezika, valja uzeti u obzir i definiciju u kojoj se važnost pridaje obavijesnome svojstvu rečenice, odnosno rečenica se smatra ustrojbenom jedinicom u gramatičkoj organizaciji jezika kojom se izriče obavijest (Težak i Babić, 1992.: 196.).

Prihvati li se promišljanje da i na rečeničnoj razini postoji strukturni odnos jezika i govora, tj. odnos apstraktnoga sustava (jezik) i njegova ostvaraja (govor), moramo se upitati što je s rečenicama koje bismo mogli označiti nejezičnima, pa i onda i negovornima. Govorna praksa ranojezičnoga diskursa pokazuje da je moguće, jednako kao i na razini riječi, postojanje takvih ostvaraja u govoru, što pak znači da bi oni morali postojati i na jezičnoj razini.

Pitanje gramatike (jezika), pragmatike (govora) i semantike (značenja), razrješava se svakodnevnom komunikacijom ranojezičnoga razdoblja u kojoj je semantika prije

gramatike, odnosno, pragmatika prije normiranosti, što osobito dolazi do izražaja u govornome ostvaraju jezika (ili pisanome koji oblikom oponaša govor). Važno je napomenuti da u navedenim primjerima nije riječ o nekom obliku *dobnoga idioma* (dječjega govora) ili pak *slenga*, nego je riječ o procesu usvajanja jezika i njegova provjeravanja u komunikacijskoj praksi.

Raščlanjujući primjere u kojima se usklici pojavljuju kao samostalne rečenične cjeline (1. primjer) ili kao dio gramatičkoga ustrojstva rečenice (2. primjer), opravdano se nameće pitanje može li sastavnica koja postoji na govornoj razini, a ne postoji na sadržajnoj razini imati ulogu rečeničnoga dijela? Hoće li uporaba takvih sastavnica otežati ili čak onemogućiti sporazumijevanje? Jesu li rečenice s takvim dijelovima prihvatljive na razini književnoga (govorenoga ili pisanoga) jezika? Budući da usklici imaju velik stupanj samostalnosti i sintaktički se ne moraju povezivati s drugim riječima u rečenici (Babić i sur., 2007.: 578.), na sintaktičkoj razini mogu biti samostalne rečenice.⁴

1. primjer – usklik kao samostalna rečenica

Fuj! (Grozno je!, Nije mi ukusno!); *Diha, diha!* (Hajde!, Kreni!); *Aha.* (Da.); *Pssst!* (Tišina! Mir!)

2. primjer – usklik kao dio gramatičkoga ustrojstva rečenice (kao predikat ili dio imenskoga predikata usklike često nalazimo u ovakvim ili sličnim primjerima):

Ruka je samo *krrrrc.* (pukla)

On meni - *pssst!* (govoriti da šutim, utišavati me)

I žaba *pljus* u vodu. (padne)

Baš je *brrrr.* (hladno)

Usklik može imati u rečenici i ulogu subjekta, najčešće umjesto očekivane glagolske imenice, što pokazuju sljedeći primjeri:

Začulo se *kuc-kuc.* (kucanje)

Čulo se samo *tap-tap-tap.* (hodanje, tapkanje, koraci)

Joj-joj je bilo jako tiho. (zapomaganje, plakanje)

Ho-hoj se više u planini. (način glasanja, usklikivanja)

Nešto rjeđe, ali još uvijek relativno često da bismo mogli smatrati slučajnom pojavom, usklici se ostvaruju u ulozi objekta i atributa:

Svi su vikali *juhu!*; Nije nas bilo briga za to njegovo *hrrr-hrrr.* (režanje); Mi nismo čuli *fiju-fiju-bum.* (kako je vjetar zalupio vratima)

Tik-tak sat ti je na stolu. (sat koji kuca, za razliku od digitalnoga); Donio je jedan *vau* autić. (prekrasan, divan); *Hrus-hrus* keksići su oni u vrećici. (hruskavi)

---

⁴ Prema Silićevoj i Pranjkovićevoj gramatici (2005.: 276.) usklici su sintaktičke jedinice koje pretstavljaju kontekst ili stvarnu govornu situaciju, pa zapravo i nisu rečenice u pravome smislu riječi, tj. nisu rečenice kao jezične jedinice, nego su iskazi, tj. govorne jedinice. Za razumijevanje takvih jedinica nužan je kontekst.

Navedeni primjeri dječjega govora potvrđuju da se usklici na sintaktičkoj razini mogu pojavljivati kao rečenični dijelovi (osim kao rečenični veznici i apozicije) i pri tome ne pokazuju ograničenja koja pokazuju druge vrste riječi koje imaju ulogu rečeničnih dijelova. Iako takva uporaba usklika općenito ne sprječava priopćavanje i razumijevanje poruke, u širemu okruženju može ga otežati. Upravo zato, premda se usklici kao rečenični dijelovi u komunikacijskim rečenicama ranoga jezičnoga razdoblja pojavljuju relativno često, u odraslih govornika više pripadaju razgovornoj, nego standardnojezičnoj razini izražavanja.

Zaključak

Usporedbom pojava nejezičnih sastavnica na razini riječi i na rečeničnoj razini, pokazuje se veći stupanj jezičnosti takvih sastavnica na razini riječi, osobito u skupini usklika. Na razini riječi promatrani su usklici, posebno onomatopejski, te neologizmi tvoreni od usklika, i to stoga što upravo oni najčešće pokazuju jezičnost tzv. nejezičnih sastavnica govora. Skupina usklika pojavljuje se kao zanimljiva skupina riječi zbog oznake nepunoznačnosti, te zbog činjenice da se kod usklika može ustanoviti određena razina leksičnosti, posebice na razini onomatopeje.

Uloga usklika na rečeničnoj razini također pokazuje zanimljivu, ali ne i nepoznatu situaciju – usklici mogu imati ulogu različitih rečeničnih dijelova, zamjenjujući one vrste riječi koje se na tim mjestima obično nalaze. Pojava nejezičnih sastavnica na rečeničnoj razini pokazuje da se na paradigmatškoj osi oni također pojavljuju u procesu usvajanja jezika, te kao stilska sredstva i uglavnom ne onemogućavaju komunikaciju, dok se na sintaktičkoj razini pojavljuju kao čimbenici koji mogu otežati komunikaciju.

Ipak, jezična praksa pokazuje, osobito u ranome razdoblju jezičnoga usvajanja, da te, uvjetno rečeno, nejezične sastavnice, imaju ne samo fonetičko-fonološka nego jednako tako i morfološka, sintaktička, pa djelomično i leksička obilježja jezičnih sastavnica. Stoga se može zaključiti da odmak od jezičnoga sustava u dječjem govoru ne nosi nužno i obilježje nejezičnosti, nego se može smatrati privremenim širenjem jezičnoga polja, i to oblikom pragmatičnoga širenja koje ima za posljedicu oblikovanje specifičnoga semantičko-gramatičkoga sustava, a unutar polja jezične inovacije. Tijekom ranoga jezičnoga razvoja, a povezano s ustrojstvom jezičnoga znaka i težnjom za popunjavanjem nedostatnoga rječničkoga popisa, jezične se inovacije pojavljuju vrlo često i na segmentnoj i na suprasegmentnoj razini. Najčešće se očituju u tvorbi neologizama, ali redovito su u skladu s gramatičkim pravilima jezika u kojemu se ostvaruju, iako dijete, naravno, pravila još ne poznaje kao normativna. Upravo novotvorenice nastale od usklika, onomatopejski usklici, logatomi i druge nejezične sastavnice pokazuju razliku između logike i gramatike govora, kao i razliku između normativne i komunikacijske gramatike. Njihovim stvaranjem

i uporabom jezik se istodobno razvija i provjerava kao sustav, a takvo provjeravanje otvara put daljnjem učenju jezika. Naime, sve što je stvoreno unutar inovacijskoga polja, stvoreno je prema pravilima i normama određenoga jezika pa se stoga može smatrati jezičnim. To ne znači, dakako, da sve izgovoreno nužno mora biti pravilno i komunikacijski prihvatljivo, čak ni onda kada bi to, po pravilima logike govora, moglo biti.

Uporaba nejezičnih sastavnica u govornoj praksi i njihovo uspješno provjeravanje unutar jezika kao sustava, ukida problem odnosa jezično-nejezično u govoru. Dakako, uz pretpostavku da o nejezičnim sastavnicama promišljamo kao o manjim diskursnim jedinicama u okviru veće diskursne cjeline, da takve pojavnosti promatramo kontekstualno, te da ih smatramo komunikatima (jezični znak vrlo kratke i privremene uporabnosti koji ispunjava svoju komunikacijsku svrhu, svojstven određenoj dobnoj skupini). Osim toga, komunikacijska praksa potvrđuje da nejezične sastavnice govora izravno utječu na oblikovanje semantema i širenje leksemkoga popisa u dječjoj dobi. Tako zamišljena semantika ranojezičnoga razvoja mora uključivati istraživanja između jezika i govora ne samo na planu izraza, nego još više na planu sadržaja i uporabe. Naime, sužavanjem opsega značenja pojedinoga semantema (što je moguće jer u komunikaciji rijetko sudjeluje cjelokupan sadržaj semantema), odnosno, konkretizacijom na izdvojene dijelove komunikacijske prakse koji se u govoru često ponavljaju, nejezične sastavnice mogu postati dio jezičnoga sustava. Jezik, doista, ima svoju univerzalnu unutarnju logiku, ali je uvijek spreman priključiti i vanjsku, nejezičnu (Škarić, 1988.: 38.). U suodnosu jezika i govora, a na osnovi uporabne čestotnosti, ostvaruje se norma koja djeluje i na semantičkoj razini. Upravo stoga, sve navedeno zahtijeva da se pitanju jezičnosti nejezičnih sastavnica u govoru pristupi na drukčiji način, odnosno, da se ostvari novi pragmatično-semantički pristup u razvoju komunikacijske kompetencije, barem kad je riječ o ranome razdoblju usvajanja i učenja hrvatskoga jezika.

Literatura

- Babić, S. i sur., 2007., Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika, Zagreb, Globus
- Barić, E. i sur., 1995., Hrvatska gramatika, Zagreb, Školska knjiga
- Bowermann, M., 1974., Discussion summary – Development of concept underlying language. Schiefelbusch – Loyd (ur.). Language perspectives – acquisition, retardation and intervention, Baltimore, University Park Press
- Chomski, N., 1991., Jezik i problemi znanja: predavanja na Sveučilištu u Managvi, Zagreb, Filozofski fakultet
- Clark, E. V., 1973., 1981., Što znači reč: O detetovom usvajanju semantike, Ignjatović-Savić (ur.), Razvoj govora kod deteta, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, str. 171. – 216.
- Martinet, A., 1982., Osnove opće lingvistike, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske

- Pavličević-Franić, D., 2002., Lingvistička kompetencija nasuprot komunikacijskoj kompetenciji u ranojezičnome diskursu, *Suvremena lingvistika*, Zagreb, Lingvistički krug HFD-a i Zavod za lingvistiku FF-a, god. 28., sv. 1. – 2., br. 53. – 54., str. 117. – 127.
- Pavličević-Franić, D., 2005., *Komunikacijom do gramatike*, Biblioteka Scientiae et artes, Zagreb, Alfa
- Pranjković, I., 2004., *Hrvatski jezik 3.*, Zagreb, Školska knjiga
- Samardžija, M., 2003., *Hrvatski jezik 4.*, Zagreb, Školska knjiga
- Saussure, F., 2000., *Tečaj opće lingvistike*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Silić, J. – Pranjković, I., 2005., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Silić, J., 1984., *Od rečenice do teksta, Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnoga jedinstva*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber
- Slobin, D. I., 1974., *Psycholinguistics*, London, Scott, Foresman and Comp
- Stančić, V. – Ljubešić, M., 1994., *Jezik, govor, spoznaja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
- Škarić, I., 1988., *U potrazi za izgubljenim govorom*, Zagreb, Školska knjiga
- Škiljan, D., 1980., *Pogled u lingvistiku*, Zagreb, Školska knjiga
- Težak, S. – Babić, S., 1992., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Velčić, M., 1987., *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb, Školska knjiga
- Vuletić, B., 1980., *Gramatika govora*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske

Sažetak

Dunja Pavličević – Franić, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK 811.163.42-26, izvorni znanstveni rad

primljen 18. lipnja 2007., prihvaćen za tisak 1. travnja 2008.

The Language and Non-Linguistic Elements of Speech

The realization of speech as a concrete system, as opposed to language as an abstract system, includes problems of realizing those elements in speech that could be labeled as non-linguistic, or elements that are not part of language. This raises the issue of what 'linguistic' means, or, in other words, what determines and belongs to language, and what belongs to speech and how it is determined. Language practice shows that, particularly at an early stage of language acquisition, non-linguistic elements contain not only phonetic and phonological characteristics, but also morphological, syntactic and, to some extent, even lexical characteristics pertaining to linguistic elements.

This paper studies a detachment from the language system on two basic communication levels: a) the word level, referring to the isolated expression which is difficult or even impossible to understand exactly due to its isolation; b) the sentence level, or the minimal context necessary to facilitate understanding.